

Marek Jabłonowski

Wychowanie fizyczne i przysposobienie wojskowe w opiniach Józefa Piłsudskiego 1926-1935 : (wybrane zagadnienia)

Echa Przeszłości 6, 107-118

2005

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Marek Jabłonowski

Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych
Uniwersytet Warszawski

WYCHOWANIE FIZYCZNE I PRZYSPOSOBIENIE WOJSKOWE W OPINIACH JÓZEFA PIŁSUDSKIEGO 1926–1935 (WYBRANE ZAGADNIENIA)

W maju 1926 r. Józef Piłsudski wziął na swoje barki odpowiedzialność za los Polski, sięgając po władzę na drodze wojskowego zamachu stanu. 22 maja w kilka dni po wydarzeniach jakie rozegrały się na ulicach Warszawy, wydał „Rozkaz do żołnierzy”, zapowiadający zgodę i przebaczenie, w którym między innymi pisał:

Żołnierze!

Nie po raz pierwszy słyszycie mój głos. Ongi na polach bitew, gdy młode państwo jeszcze ząbkowało, jak chorobliwe dziecko, prowadziłem was w boje, które w zwycięstwach pod moim dowództwem wywalczonych, na długie wieki okryły sławą i blaskiem bohaterskie wasze sztandary.

Po innych bojach przemawiam do was dzisiaj. Gdy bracia żywią miłość ku sobie, wiąże się węzeł między nimi, mocniejszy nad inne węzły ludzkie. Gdy bracia się waśnią i węzeł pęka, waśń ich również silniejsza jest nad inne. To prawo życia ludzkiego [...] W jedną ziemię wsiąkła krew nasza, ziemię jednym i drugim jednakowo drogą, przez obie strony jednakowo umiłowaną. Niechaj krew ta gorąca, najcenniejsza w Polsce krew żołnierza, pod stopami naszymi będzie nowym posiewem braterstwa, niech wspólną dla braci prawdę głosi¹.

Marszałek od pierwszych tygodni po przejęciu władzy, a była ona daleko szersza poza formalnie pełnione przezeń urzędy, w pełni dostrzegał koniecz-

¹ J. Piłsudski, *Pisma zbiorowe*, t. IX, Warszawa 1937, s. 10–11.

ność odpowiedniego wychowania moralnego, fizycznego i przysposobienia wojskowego młodzieży, żołnierzy służby zasadniczej, rezerwistów jak i służb pomocniczych². Wydziałał niejako tę problematykę spośród wielu innych zagadnień, którymi przyszło mu się zajmować. Wysiłek w tym zakresie w jego opinii powinien spoczywać na szkole, wojsku i instytucjach, będących pod kontrolą państwa. Działania o charakterze pomocniczym miały być natomiast powierzone samorządom, organizacjom społecznym i związkom sportowym. Jednocześnie stał on na stanowisku zachowania zasady dobrowolności. Przedstawienie poglądów Marszałka w zasygnalizowanych kwestiach i działaniach podejmowanych w tym zakresie stanowi zasadniczy cel poniższych uwag³.

Wspomniana problematyka była obecna w myśleniu Piłsudskiego od pierwszych miesięcy po wydarzeniach z maja 1926 r. Z początkiem 1927 r. z jego inicjatywy, na mocy rozporządzenia Rady Ministrów powołano do życia organizację opieki rządowej nad kulturą fizyczną i przysposobieniem wojskowym Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego (PU WFIPW) oraz Radę Naukową WF⁴.

Wykonawcą wytycznych Piłsudskiego, organizatorem i pierwszym dyrektorem Urzędu był płk dypl. Juliusz Ulrych⁵. W swej relacji zwraca on uwagę, iż Marszałek akcentował słabość fizyczną poborowych i konieczność szerokiego szkolenia PW. W jego intencji ruch miał się stać w kraju popularny⁶. Wyszukolenie zamierzano w zasadzie skoncentrować na szkoleniu piechoty, a sprawy władania bronią i naukę strzelania wysunięto na pierwszy plan.

² W okresie międzywojennym w większości państw europejskich funkcjonowały różne formy P.W. Działalność tę rozumiano przede wszystkim jako przygotowanie społeczeństwa do służby wojskowej w czasie pokoju i wojny. Kwestie te najszerzej w polskiej literaturze zostały omówione w pracy J. Kęsika, *Naród pod bronią. Społeczeństwo w programie polskiej polityki wojskowej 1918–1939*, Wrocław 1998.

³ Wydaje się to tym ważniejszą kwestią, iż wydana ostatnio praca wybitnego historyka zajmującego się różnymi aspektami dziejów Wojska Polskiego w międzywojennym dwudziestolecu P. Staweckiego, (*Wojsko Marszałka Józefa Piłsudskiego 1926–1935*, Warszawa 2004) pomija tę problematykę, natomiast praca M. Sikorskiego (*Myśl wychowawczo-szkoleniowa Marszałka Józefa Piłsudskiego w latach 1918–1935*, Toruń 2005) jest popularnonaukowym szkicem praktycznie przygotowującym pole do dalszych pogłębionych badań.

⁴ *Monitor Polski* 1927, nr 26. Warto pamiętać, że powołanie tych instytucji poprzedziły kilkuletnie studia. Ich wyrazem była m.in. uchwała rządu z 10. 02. 1926, zapowiadająca wprowadzenie powszechnego obowiązku WFIPW młodzieży, stanowiącego część wychowania publicznego. Szerzej: K. Pindel, *Obrona terytorialna w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1995, s. 71.

⁵ Juliusz Ulrych (1888–1959) płk dypl. WP, ur. w Kaliszu, działacz: „Zet”, „Pet” i „Zarzewia”, 1914–1916 żołnierz I Brygady LP, po 1918 w WP m.in. w oddziale II SG, kierownik referatu w Departamencie Piechoty MSWojsk, dowódca 36. pp, 1926–1927 szef sztabu KOP, następnie szef Biura dla prac GISZ, 18. 02. 1927 powołany na stanowisko dyrektora PU WFIPW. Szerzej: P. Stawecki, *Oficerowie dyplomowani wojska II Rzeczypospolitej*, Wrocław 1997, s. 238. Jego następcą w 1932 r. został płk dypl. Władysław Kiliński.

⁶ W przemówieniu wygłoszonym na posiedzeniu sejmowej komisji budżetowej 15. 12. 1926 J. Piłsudski zwrócił uwagę na pożądanie rozwoju prac PW, patrz: J. Piłsudski, *Pisma...*, t. IX, Warszawa 1927, s. 62.

Pomoc i współpracę w zakresie przygotowania nowych rozwiązań miały zapewnić organa podległe resortom spraw wojskowych i spraw wewnętrznych⁷.

Wydaje się, że Ulrych nie wyczerpał argumentów przemawiających na rzecz podjęcia szerokiej akcji PW. Warto zwrócić przede wszystkim uwagę na obserwowane zmiany, jakie miały miejsce za wschodnią i zachodnią granicą kraju. Tak w ZSRR jak i w Niemczech podjęto planowe działania, zmierzające do odpowiedniego przygotowania kadr dla armii. Osiągnięcia obu krajów były znaczące. Polska pozostała w tyle. Zaniedbania w tym zakresie dostrzegały także redakcje niektórych pism⁸.

PU WFIPW charakteryzował się rozbudowaną strukturą⁹, podlegał MSWojsk, ściśle współpracował z Ministerstwami Spraw Wewnętrznych oraz Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego zaś działał w porozumieniu m.in. z resortami komunikacji oraz poczt i telegrafów¹⁰. Ruch WFIPW otrzymał wojskową strukturę organizacyjną opartą na hierarchicznej zależności i podporządkowaniu. Oznaczało to, że marszałek Piłsudski zmierzał w kierunku konstruowania od podstaw całego aparatu z przekazaniem rzeczywistego kierownictwa w tej dziedzinie w ręce wojskowych lub byłych wojskowych¹¹.

W myśl przyjętych rozwiązań za rozwój oświaty i kultury wśród żołnierzy odpowiadało MSWojsk, prowadząc działania w sposób planowy i skoordynowany. Opracowywano odpowiednie instrukcje oraz prowadzono ewidencję i kontrolę podejmowanych działań. W myśl tez artykułu gen. Franciszka Włada, opublikowanego w 1926 r. chodziło o uzyskanie rozumnej karności,

⁷ J. Ulrych, *Wychowanie fizyczne i przysposobienie wojskowe. Złożenia i wytyczne Marszałka Józefa Piłsudskiego*, „Niepodległość” (Londyn) 1958, t. VI, s. 210–213.

⁸ J. Lewicki, *Przysposobienie wojskowe w Polsce*, „Znak”, 1927, nr 4, s. 5–6, a także: *Apel do wszystkich b. wojskowych*, „Federacja”, 1931, nr 3, s. 70, oraz *Akcja wychowawczo-szkoleniowa rezerwistów. Referat mjr dypl. B. Chruściela wygłoszony na zebraniu ZG Federacji*, „Biuletyn informacyjny i prasowy FPZOO”, 1933, nr 13–14, s. 5–6.

⁹ Do listopada 1929 w Dowództwach Okręgów orpusów (DOK) pracę WFIPW prowadziły referaty przysposobienia wojskowego, zatrudniające po dwóch oficerów sztabowych. We wszystkich DOK, Marynarce Wojennej i Korpusie Ochrony Pogranicza (KOP) znajdowało się 100 komend obwodowych, 295 komend powiatowych, 14 ośrodków wychowania fizycznego. Pracowało w nich 84 oficerów sztabowych, 316 młodszych, 1268 podoficerów zawodowych i 400 żołnierzy. W 1929 r. utworzono rejonowe i obwodowe komendy WFIPW. Szerzej: K. Pindel, *op. cit.*, s. 75 i n.

¹⁰ J. Kęsik, *op. cit.*, s. 74–75.

¹¹ W konsekwencji całością prac związanych z przygotowaniem społeczeństwa do ewentualnej wojny kierował PU WFIPW, podległy ministrowi spraw wojskowych, współpracujący z Ministerstwami Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Spraw Wewnętrznych. W terenie za realizację programu PW także odpowiadał aparat wojskowy. Początkowo były to referaty przy DOK, w 1928 w ich miejsce pojawiają się bardziej rozbudowane okręgowe urzędy WFIPW. Należy jednakże pamiętać, że władzom zależało na przekazaniu części odpowiedzialności za pracę WFIPW w ręce czynnika społecznego. Wyrazem tego było powołanie wojewódzkich, powiatowych i miejskich komitetów WFIPW, które były instytucjami na poły państwowymi, na poły społecznymi. Strukturę i działalność PU WFIPW omawiają szeroko m.in.: J. Kęsik, *op. cit.*, s. 72 i n., K. Pindel, *op. cit.*, s. 71 i n. oraz M. Jabłonowski, *Sen o potęgę Polski. Z dziejów ruchu byłych wojskowych w II Rzeczypospolitej 1918–1939*, Olsztyn 1998, s. 279 i n.

poczucia obowiązkowości i honoru, przywiązania do sztandaru oraz zaufania żołnierzy do dowódców¹².

Po 1926 r. w działalności oświatowo-wychowawczej silniejszy akcent położono na realizację zadań o charakterze wychowawczym. Celem było stworzenie modelu wychowania państwowego ze zwróceniem szczególnej uwagi i wyeksponowaniem roli i dokonań Pierwszego Marszałka Polski. Starano się wspomagać metodycznie i merytorycznie działania oficerów, prowadzących prace z tego zakresu, m.in. w 1931 r. ukazał się podręcznik Stanisława Sosabowskiego *Wychowanie żołnierza – obywatela*¹³.

Ramy działalności oświatowo-wychowawczej w interesującym nas okresie, szczegółowo normując zakres prac i wytyczając cele, precyzowały wydane przez resort spraw wojskowych, a więc kierowany bezpośrednio przez J. Piłsudskiego, w 1931 r. *Instrukcje o działalności kulturalno-oświatowej i wychowawczej w Wojsku Polskim* oraz *Instrukcja o pracy kulturalno-oświatowej i wychowawczej w Korpusie Ochrony Pogranicza*¹⁴. W dokumentach precyzowano, że oczekuje się od żołnierzy nie tylko wykonywania obowiązków służbowych, ale także, aby stali się czynnikami *pracy państwowotwórczej*. Celem prowadzonych działań miało być urabianie charakteru i ducha żołnierza, aby w razie wojny całkowicie odpowiedział swemu działaniu, a w czasie pokoju był świadomym swych obowiązków i godnym reprezentantem Rzeczypospolitej Polskiej¹⁵. Temu celowi miało służyć m.in. wychowanie obywatelskie, wszczepianie zasad moralnych, zaprawianie do ofiarnej służby dla państwa wszystkich żołnierzy bez względu na narodowość i wyznanie, przygotowywanie do zwalczania wrogiej dla państwa propagandy, nastawienie psychiki w kierunku gotowości bojowej, danie podstaw wiedzy ogólnej, potrzebnej dla sprawniejszego wypełniania obowiązków żołnierskich, niezbędnych dla dalszego samokształcenia się oraz oddziaływanie kulturalne i propagandowe.

Działania Ministerstwa Spraw Wojskowych w sferze oświatowo-wychowawczej i społecznej można podzielić na trzy zasadnicze obszary:

- edukacyjno-wychowawczy obejmujący systematyczne dokształcanie, żołnierskie szkoły początkowe i dokształcanie zawodowe, czytelnictwo, prowadzenie świetlic, organizowanie wychowawczych pogadanek i konkursów czy prace z żołnierzami z mniejszości narodowych;
- kulturalny, prowadzony w oddziałach, na który składały się m.in.: obchody uroczystości, objazdy teatralne, poranki ludowe, seanse kinowe, audycje radiowe, życie muzyczne, wycieczki oraz szeroko pojęte życie sportowe;

¹² F. Wład, *Zagadnienia przysposobienia wojskowego w Polsce*, „Bellona” 1926, t. XXII, z. 1, s. 40.

¹³ L. Wyszczelski, *Oświata, propaganda, kultura w Wojsku Polskim w latach 1918–1939*, Warszawa 2004, s. 172 i n.

¹⁴ Ibidem, s. 166; J. Odziemkowski, *Armia i społeczeństwo w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1996, s. 33 i n. oraz M. Jabłonowski, *Formacja specjalna: Korpus Ochrony Pogranicza 1924–1939*, Warszawa 2002/2003, s. 127 i n.

¹⁵ *Instrukcja o pracy kulturalno-oświatowej i wychowawczej w Korpusie Ochrony Pogranicza*, Warszawa 1931, s. 2.

- społeczno-charytatywny, dotyczący szeroko pojętej współpracy z ludnością, który obejmował m.in.: pomoc w budowie obiektów użyteczności publicznej, opiekę lekarską czy pomoc w czasie klęsk żywiołowych¹⁶.

Działania w tym zakresie wspomagały: Wojskowy Instytut Naukowo-Oświatowy, Centralna Biblioteka Wojskowa oraz Muzeum Wojska. Uczestniczyły w niej również stowarzyszenia społeczne i instytucje oświatowe (Polski Biały Krzyż, Rodzina Wojskowa czy Towarzystwo Szkoły Ludowej) oraz kapelani wojskowi. Prace te subwencjonował skarb państwa, samorządy i spółdzielnie wojskowe¹⁷.

Tężyzna fizyczna była postrzegana przez J. Piłsudskiego jako wartościowy czynnik zdolności bojowej wojska. Zgodnie z przyjętymi przez niego założeniami w rozwoju kultury fizycznej część zadań miały wziąć na siebie szkoła i wojsko, a pozostałe zadania przypadają samorządom, organizacjom społecznym i związkom sportowym. Otwierając w lutym 1927 r. pierwsze posiedzenie Rady Naukowej Wychowania Fizycznego, organu doradczego MSWojsk mającego wyznaczać główne kierunki polityki państwa w tej dziedzinie, stwierdził on, że *wojsko [...] jest najważniejszym terenem wychowania fizycznego w Polsce*¹⁸.

W Radzie znaleźli się przedstawiciele resortów spraw wojskowych, spraw wewnętrznych, wyznań religijnych i oświecenia publicznego oraz wybitni specjaliści z zakresu wychowania fizycznego, pedagogiki, lekarze i higieniści. Stworzono odpowiednie struktury komitetów wojewódzkich, powiatowych i miejskich; wraz z obniżaniem szczebla zwiększał się udział w ich pracach czynnika społecznego¹⁹. Cele i kompetencje poszczególnych szczebli w wojsku w tym zakresie precyzowała instrukcja: *Organizacja wychowania fizycznego w wojsku z 1930 r.*²⁰ Organem MSWojsk był PU WF i PW. W terenie reprezentowali go kierownicy okręgowych urzędów, jako organy WF dowódców okręgów korpusów. W jednostkach pracowali referenci wf.

Na wychowanie fizyczne w wojsku składały się trzy zasadnicze elementy: gimnastyka, gry sportowe oraz zawody oddziałowe. Chodziło o upowszechnie-

¹⁶ Instruktorzy podnosili swe kwalifikacje na rozlicznych szkoleniach i kursach. Przykładowo w dn. 24–26.09.1935 odbył się w Wilnie kurs dla 35 oficerów oświatowych KOP, obejmujący cztery grupy zagadnień: oświata w wojsku, wycieczki w teren, zagadnienia ludnościowe i praca społeczno-gospodarcza wśród ludności Kresów wschodnich oraz samokształcenie i metody dokształcania się. Dokładniej patrz: *Korpus Ochrony Pogranicza 1924–1939. Wybór dokumentów*, wybór i opracowanie M. Jabłonowski, W. Janowski, J. Prochwicz, B. Polak, Warszawa – Pułtusk 2001, dok. nr 68, s. 320–323.

¹⁷ Szeroko na temat działalności oświatowo-wychowawczej WP patrz: R. Łuczak, *Problemy polityki wojskowej Polski w latach 1926–1935*, Warszawa 1992 (mps) oraz J. Odziemkowski, op. cit. i L. Wyszczelski, op. cit.

¹⁸ Całość wystąpienia patrz: J. Piłsudski, *Pisma...*, t. IX, s. 66 i n., zob. też CAW PU WF i PW, I. 300.69.172.

¹⁹ J. Kęsik, op. cit., s. 77. Rada powołała trzy komisje dla opracowania projektu ustawy o powszechnym obowiązku wychowania fizycznego; dla opracowania projektu Państwowego Instytutu Wychowania Fizycznego, a także dla spraw zorganizowania opieki lekarskiej nad wychowaniem fizycznym.

²⁰ Centralne Archiwum Wojskowe, PU WF i PW, I. 300.69.42 (dalej CAW).

nie masowych ćwiczeń i zawodów, a przede wszystkim tych sportów, które byłyby bezpośrednio przydatne armii. Plany w tym zakresie były bardzo rozbudowane. Niezwykle pomocne okazywały się wojskowe kluby sportowe, których na przełomie lat 20. i 30. było ok. 100, a także współpracujące z armią stowarzyszenia kultury fizycznej (Związek Strzelecki, Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” czy Zjednoczenie Młodzieży Polskiej).

System edukacji w Polsce był głęboko zainteresowany i nastawiony na wychowanie ideowe dzieci i młodzieży. Według opracowanych przez PU WFiPW wytycznych, przysposobienie wojskowe obejmowało m.in. wychowanie obywatelskie, wojskowe i fizyczne, a także wyszkolenie wojskowe. Stosownie do wieku, poziomu, wykształcenia uczestników procesu edukacji i ich stosunku do służby wojskowej dokonywano podziału na przysposobienie wojskowe: młodzieży szkolnej, akademickiej, pozaszkolnej, przedpoborowych, rezerwistów, kobiet i innych kategorii²¹. Wytyczne realizowano dwoma zasadniczymi torami. Szkoły w ramach własnych programów prowadziły „wychowanie państwowe”, a w szeregach hufców szkolnych PW „wychowanie obywatelskie”. W drugim z wymienionych partycypowało wojsko zajmując się zwłaszcza zagadnieniami „wychowania żołnierskiego”²². Na wschodzie kraju wojsko bezpośrednio opiekowało się pracą niektórych szkół powszechnych²³. Osobną pozycję w programach nauczania stanowiło wychowanie fizyczne. Hufce PW wprowadziły do szkół m. in. sporty wojskowe²⁴.

Przygotowanie do obrony kraju w szkołach ogólnokształcących odbywało się w klasach VI i VII, kolegiach nauczycielskich w trakcie kursu II i IV oraz w szkołach zawodowych w klasach II i III. Zajęcia w tym zakresie w wymiarze dwóch godzin tygodniowo pozostawały w gestii władz oświatowych z tym jednak, że ogólny nadzór sprawował PU WFiPW. Komendantem szkolnego hufca PW był najczęściej oficer służby czynnej, a zajęcia prowadzili instruktorzy wojskowi²⁵.

Wśród stowarzyszeń PW wspomagających działalność systemu edukacyjnego (szkolenie przedpoborowych), znaczącą rolę odgrywało dziewięć organi-

²¹ K. Pindel, op. cit., s. 77–78.

²² Wśród celów jakie zamierzano osiągnąć, wymieniano: wyrobienie wśród młodzieży patriotyzmu w szczególności zaś poczucia państwowego, gotowość do ponoszenia ofiar w obronie kraju, rozwinięcie karności i obowiązkowości, rozwoju fizycznego poprzez nauczanie sprawności wojskowej i odbywanie ćwiczeń, a także budzenie zainteresowania służbą wojskową. Patrz: J. Kęsik, op. cit., s. 98. Szeroko na temat wychowania wojskowego w szkołach powszechnych patrz: K. Składanowski, *Idea wychowania wojskowego w publicznych szkołach powszechnych w Drugiej Rzeczypospolitej* [w:] *Od armii komputowej do narodowej (XVI–XX w.)*, red. Z. Karpus, W. Rezmer, Toruń 1998, s. 313I n.

²³ J. Odziemkowski, op. cit., s. 89–90 podaje, że w 1930 r. KOP udzielał stałej lub doraźnej pomocy ponad 100 szkołom na Kresach wschodnich, głównie w województwach: wileńskim, poleskim i wołyńskim. W większości były to szkoły powszechne.

²⁴ Formalne wprowadzenie „PW do obrony kraju” jako zajęć obligatoryjnych usankcjonowało zarządzenie MWRiOP oraz MSWojsk z 4. 02. 1931, szerzej patrz: J. Kęsik, op. cit., s. 183.

²⁵ J. Kęsik, op. cit., s. 87.

zacji wytypowanych przez MSWojsk w grudniu 1926 r. Były to: Związek Strzelecki, Związek Harcerstwa Polskiego, Polski Czerwony Krzyż, Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, Związek Powstańców i Wojaków, Związek Powstańców Śląskich, Związek Młodzieży Wiejskiej, Związek Osadników Wojskowych, Związek Ochotniczych Straży Pożarnych, Związek Młodzieży Polskiej oraz Komitet Społeczny Przysposobienia Wojskowego Kobiet do Obrony Kraju²⁶. Szkolenie we wspomnianych związkach miało charakter dobrowolny i obejmowało młodzież od siedemnastego roku życia do powołania w szeregi armii celem odbycia służby wojskowej. Jego zakres obejmował m.in. wychowanie fizyczne, gry polowe, ćwiczenia bojowe, strzelectwo oraz naukę musztry. Opierało się ono na regulaminach opracowanych przez PU WFiPW. Kończące kursy obozy najczęściej organizowali wojskowi, a uczestnicy szkoleń mieli otrzymywać ułatwienia w okresie służby zasadniczej²⁷.

W drabinie edukacyjnej na szczeblu najwyższym problematyką WFiPW zajmowały się Legie Akademickie, które powołano w 1926 r. Rok 1929/1930 był pierwszym okresem prowadzonych ćwiczeń LA. Największymi i najbardziej stabilnymi ośrodkami szkolenia stały się Warszawa i Lwów²⁸.

Poważną rolę w zakresie WFiPW przewidywano dla licznych związków byłych wojskowych skupionych zasadniczo w utworzonej w 1928 r. za zgodą J. Piłsudskiego Federacji Polskich Związków Obrońców Ojczyzny (FPZOO)²⁹. Początkowo kierownictwo PU WFiPW nie podejmowało w tej sprawie wiążących decyzji. Wyboru dokonano na początku 1929 r. Padł on na Stowarzyszenie Rezerwistów i Byłych Wojskowych RP. Przesądził o tym potencjał organizacji i jej perspektywy rozwojowe³⁰. Pierwszy etap prac nad PW Rezerw. zamykał rozkaz szefa MSWojsk z 18 sierpnia 1932, akceptujący wysiłki Związku Rezerwistów. Ponadto częściowe zadania w tym zakresie otrzymały związki: Oficerów Rezerwy RP, Powstańców i Wojaków OK VIII, Ogólny Podoficerów Rezerwy RP oraz Powstańców Śląskich³¹.

Nie zakończyło to sprawy bowiem poważne aspiracje odnośnie PW rezerw zgłosiła także sama Federacja, ale ostatecznie została ona zmuszona do rezygnacji z tego rodzaju planów. Po dyskusjach ustalono, że prace PW będzie prowadził Związek Rezerwistów jako część składowa FPZOO, której powierzono sprawowanie kontroli nad tą działalnością poprzez jej delegatów. Federacja miała nieść pomoc w szkoleniu, zwłaszcza przez uaktywnienie tzw.

²⁶ Ibidem, s. 86, patrz także: J. Odziemkowski, op. cit., s. 99 i n.

²⁷ J. Kęsik, op. cit., s. 89.

²⁸ Szerzej: K. Pindel, op. cit., s. 89 i n.

²⁹ Szerzej na ten temat patrz: M. Jabłonowski, *Sen...*, passim.

³⁰ *Doniośta inicjatywa*, „Federacja” 1929, nr 3, s. 23. Dyrektor PU WFiPW, płk dypl. W. Kiliński, pismem z 9.08.1929 zatwierdził na stanowisku komendanta głównego stowarzyszenia M. Zyndrama-Kościakowskiego (CAW, PU WFiPW I.300.69.18). Stowarzyszenie dokonało zmian w zapisach statutu, zmieniło także nazwę na Związek Rezerwistów. Patrz CAW, FPZOO I.391.1.39., rozkaz nr 11 KG ZR z 31.10.1931, zmian dokonał Walny Zjazd Delegatów 27.09.1931 r.

³¹ Archiwum Akt Nowych (dalej AAN), FPZOO 33, k. 57-58, patrz: rozkaz z 18.08.1932.

Związków historycznych. Interesy armii miały być zabezpieczone poprzez mianowanie przez dowódców wojskowych komendantów (spośród oficerów rezerwy) na niższych szczeblach organizacji Związku Rezerwistów. Na wyższych (okręgi i centrala) uzgodniono desygnowanie do prac PW oficerów służby czynnej³².

Problem PW Rezerw. dla lat 1927–1935 ostatecznie został uregulowany 2 maja 1933 r. rozkazem wiceministra spraw wojskowych gen. F. Fabrycego pt. *Wytyczne pracy pw rezerwistów*³³. Cel pracy z rezerwistami określono jako: wzmacnianie świadomości państwowo-obywatelskiej, utrwalanie ducha żołnierskiego i pobudzanie poczucia łączności z macierzystą jednostką oraz utrzymanie na zakładanym poziomie sprawności bojowej rezerwistów. Pracę szkoleniowo-wychowawczą powierzono Związkowi Rezerwistów RP oraz czasowo Związkowi Towarzystw Powstańców i Wojaków OK VIII i Związkowi Powstańców Śląskich³⁴. Zadania specjalne w zakresie doskonalenia dowódców przypadły związkom: Oficerów Rezerwy RP oraz Ogólnemu Podoficerów Rezerwy RP. Ponieważ pracą w zakresie PW Rezerw. zainteresowane były władze państwowe, związki wchodzące w skład FPZOO oraz sama Federacja ustalono następujące ramy jej prowadzenia³⁵.

1. Wojsko (PU WFiPW):

- wykonuje ogólną kontrolę prac Związku Rezerwistów i innych zrzeszeń;
- przydziela w miarę rozwoju prac oficerów służby czynnej na stanowiska kierownicze;
- udziela Związkowi Rezerwistów pomocy poprzez przydział broni, amunicji i innego sprzętu;
- udziela zezwoleń na użycie w pracach szkoleniowych strzelnic wojskowych i innych obiektów.

2. Federacja Polskich Związków Obrońców Ojczyzny:

- jako czynnik nadrzędny nad związkami, troszczy się o zharmonizowanie pracy PW, kontroluje ich działalność, planuje zamierzenia;
- wpływa na związki wchodzące w jej skład, by oddawały do dyspozycji Związku Rezerwistów tych członków, którzy nadają się do wykonania prac w zakresie PW;
- współdziała ze Związkiem Rezerwistów w zakresie wychowania obywatelskiego;
- popiera pracę wytypowanych do prac PW związków, w razie potrzeby wspiera je materialnie oraz kontroluje gospodarkę materiałami i funduszami przyznanymi przez Federację;
- łagodzi ewentualne spory jakie mogą powstać między związkami.

³² M. Jabłonowski, *Sen...*, s. 281–282. Patrz także CAW PU WFiPW I.300.69.18. Pismo ZG ZR z 11.02.1933 do prezesa FPZOO.

³³ CAW, PU WFiPW I.300.69.18.

³⁴ Nastąpiło to wobec braku odpowiednio rozwiniętej sieci ogniw ZR w Wielkopolsce i na Śląsku.

³⁵ CAW, WINO I.300.68.6.

3. Związek Rezerwistów:

- podporządkowuje się statutowo władzom wojskowym;
- wykonuje powierzoną mu pracę przy użyciu własnych instruktorów;
- wypracowuje we własnym zakresie środki materialne potrzebne do wykonania założonych prac (niezależnie od pomocy ze strony wojska i FPZOO);
- poddaje się kontroli FPZOO w zakresie pracy, gospodarki materiałowej i funduszy przydzielonych przez Federację.

4. Związek Oficerów Rezerwy:

- organizuje i wykonuje pod nadzorem i kierownictwem władz wojskowych pracę w zakresie doskonalenia dowódców;
- współdziała ze związkiem rezerwistów wspierając jego działania poprzez delegowanie swych członków do pracy z PW Rezerw.

5. Ogólny Związek Podoficerów Rezerwy RP:

- dostarcza swych członków do pracy nad doskonaleniem dowódców, prowadzonej przez wojsko i pomaga w jej organizowaniu;
- deleguje swych członków do Związku Rezerwistów celem wykonywania prac szkoleniowo-wychowawczych.

6. Terenowe komendy WFIPW wspierają pracę Związku Rezerwistów materialnie, na równi z innymi organizacjami, zwłaszcza poprzez:

- ewentualny przydział środków na zakup amunicji, broni małokalibrowej, wynajęcie świetlic;
- wydawanie zezwoleń na korzystanie z urządzeń sportowych, broni i innego sprzętu będącego ich własnością;
- ułatwienie zorganizowania odpowiedniej opieki lekarskiej.

Wyszkolenie wojskowe prowadzone przez Związek Rezerwistów i inne zrzeszenia, w opinii autorów dokumentu, powinno utrzymywać rezerwistów na odpowiednim poziomie sprawności bojowej (strzelanie, zaprawa fizyczna, musztra, znajomość terenu). Generalne wytyczne sprowadzały się do wychowania w duchu potrzeb państwa i wojska. Podkreślano, że praca ta musi skupić najlepszych oficerów i podoficerów rezerwy³⁶.

Formalne rozstrzygnięcie sporów nie wygasiło konfliktów w środowisku byłych wojskowych, a osiągnięte w zakresie PW rezultaty nie zadowalały resortu spraw wojskowych.

Równoległe do prowadzonego PW o charakterze ogólnym, w końcu lat dwudziestych pojawiło się przysposobienie wojskowe specjalne, szkolące przedpoborowych i rezerwistów w zależności od zapotrzebowania poszczególnych rodzajów wojsk. Podobnie jak w innych przypadkach zasadniczy kierunek działalności w tym zakresie nadawał PU WFIPW, który wydał szereg instrukcji. Realizowano go najczęściej w okresie dwóch lat i kończono egzaminami. Były to m.in. PW: konne, lotnicze, wodne, artyleryjskie, elektrotech-

³⁶ *Akcja wychowawczo-szkoleniowa rezerwistów. Referat mjr B[ronisława] Chruściela wygłoszony na zebraniu ZG Federacji, „Biuletyn Informacyjny i Prasowy Federacji PZOO”, 1933, nr 13–14., s. 5. Chruściel był wówczas szefem Wydziału PU WFIPW MSWojsk.*

niczne, radiotechniczne, a także geograficzne, pocztowców i kolejowe³⁷. Idea pracy na rzecz wojska i obrony kraju znalazła w PW specjalnym szczególne zastosowanie.

Marszałek Piłsudski stał na stanowisku, że członkom PW winny przysługiwać w wojsku odpowiednie ulgi. Wspominał o tym już w czasie rozmów z płk. Ulrychem, jakie poprzedzały powołanie PU WFiPW³⁸. System w tym zakresie doskonalono przez kilka lat. Ostateczny kształt nadało mu rozporządzenie ministra spraw wojskowych z 29 czerwca 1935 r.³⁹

W styczniu 1927 w gmachu MSWojsk pod przewodnictwem J. Piłsudskiego odbyła się konferencja Komitetu Przystosowania Kobiet do Obrony Kraju⁴⁰. Podjęto decyzję by kontynuować działalność wojskową kobiet⁴¹. Zjazd organizacji w marcu 1928 r. dokonał reorganizacji Komitetu, powstała Organizacja Przystosowania Kobiet do Obrony Kraju. Składała się ona z dwóch pionów: wojskowego i społecznego, różniących się formami pracy i charakterem. Pionem wojskowym kierowała Komenda Naczelna OPWK (PWK), na której czele stała Maria Wittekówna⁴². Podlegało jej 11 komendantek okręgowych (wszystkie DOK oraz przy KOP). Istniały ponadto trzy rejony PWK: Morski, Śląski i Wileński. Komendantkom okręgowym podlegały koła lokalne⁴³.

PU WFiPW sprawował nadzór nad działalnością Przystosowania Wojskowego Kobiet. Przewidywano, że na wypadek wojny kobiety będą wykorzystywane przy wykonywaniu zadań pomocniczych w służbach: sanitarnej, administracyjnej, łączności, propagandowo-oświatowej, cywilnej oraz w przemyśle wojennym⁴⁴. W ramach Urzędu początkowo funkcjonował referat WF i PWK, a następnie wydział powołany w lutym 1935 r. Oboma kierowała M. Wittekówna. W okręgowych urzędach WFiPW istniały odpowiednie refera-

³⁷ Niektóre z wymienionych były dużymi organizacjami, np. powołane w 1927 r. Kolejowe PW, w latach trzydziestych liczyło ponad 100 tys. członków, Pocztowe PW (1930) odpowiednio ok. 36 tys. członków, Leśne PW (1933) ok. 13 tys. członków. Szerzej patrz J. Kęsik, op. cit., s. 95 oraz J. Odziemkowski, op. cit., s. 116.

³⁸ J. Ulrych, op. cit., s. 212.

³⁹ DzURP 1935, nr 54, poz. 345, z dnia 26.07.1935.

⁴⁰ Organizacja istniała od 1922 r., szerzej patrz J. Odziemkowski, op. cit., s. 114 i n.

⁴¹ M. Wittek po kilku latach odnotowała (*Przystosowanie wojskowe kobiet*, „Polska Zbrojna” 1931, nr 77, s. 23), iż: *Ta [...] konferencja jest źródłem naszej siły i wytrwałości – podniecią dla coraz większych wysiłków w realizacji idei PWK.*

⁴² Maria Wittekówna (1893–), gen bryg WP, członek POW, od 1918 w WP, członek OLK, od 1923 członek Komitetu Społecznego PKdOK, od 1927 kierownik Wydziału Kobiecego WFiPW PUWFiPW, 1928–1934 i w 1939 r. Komendantka Naczelna PWK, uczestniczka wojny 1939 r., 1939–1945 szef WSK w KG SZP-ZWZ-AK. Odznaczona orderem VM V kl, 1991 nominacja na gen. bryg.

⁴³ Patrz szerzej E. Zawadzka, *Czekając na rozkaz. Pogotowie społeczne Organizacji Przystosowania Wojskowego Kobiet w przededniu II wojny światowej*, Lublin 1992, tam też w formie załączników liczne dokumenty PWK oraz A. E. Market, *Polsce wierna. Władysława Piechowska 1900–1987 żołnierz i twórczyni kobiecych organizacji wojskowych*, Pruszków 2003, s. 50 i n., a także K. Pindel, op. cit., s. 93–95.

⁴⁴ CAW, PU WFiPW I.300.69.118.

ty PWK. Do organizacji prowadzących PWK zaliczano m.in.: Przysposobienie Kobiet do Obrony Kraju, Związek Strzelecki, Związek Harcerstwa Polskiego, Polski Biały Krzyż, Polski Czerwony Krzyż, Stowarzyszenia Rodzina Wojskowa, Stowarzyszenia Służba Obywatelska, Liga Obrony Powietrznej i Przemysłowej oraz Związek Straży Pożarnych. Powołanie do życia zwartego systemu szkoleniowo-wychowawczego kobiet dało w niedługim okresie szybki wzrost szeregów organizacji, a w konsekwencji ćwiczących⁴⁵.

* * *

Na podstawie powyższych uwag można wyprowadzić pewne kwestie o charakterze ogólnym. Marszałek Piłsudski po 1926 r., zgodnie ze swym zwyczajem, był inicjatorem lub patronował wielu posunięciom z zakresu wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego. Kładł duży nacisk na stronę moralną tego ruchu, w szczególności ideę współdziałania. W jego zamyśle przyjęte rozwiązania miały, wzmacniając młode pokolenia, budować nowoczesne, zdrowe fizycznie i gotowe do poświęceń dla Ojczyzny społeczeństwo, a jednocześnie spełniać funkcje pomocnicze względem sił zbrojnych⁴⁶. Jako instytucję scalającą i koordynującą system powołano Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego, co oznaczało oddanie kierownictwa całości przedsięwzięcia w ręce wojskowych. Przedstawiciele Urzędu w porozumieniu z MSWojsk i MWRiOP przez dziewięć lat konsekwentnie, zgodnie z wolą Marszałka, stali na stanowisku unifikacji szkolenia i wychowania oraz podporządkowania jednolitej myśli w tym zakresie wszystkich zaangażowanych w ten proces instytucji i organizacji czynnikiem wojskowym⁴⁷. Piłsudski nie zdołał przeprowadzić do końca swoich zamiarów. Można jedynie spekulować dlaczego tak się stało. Wydaje się, że na drodze do zunifikowanego i obowiązkowego WFiPW stanęły m.in. problemy: udziału przedstawicieli mniejszości narodowych w systemie, zagadnienia finansowe, niechętnie stanowisko opozycji sejmowej, spreczne dążenia i ambicje działaczy wielu zainteresowanych organizacji, a także coraz mniejsze, wymuszone postępującą chorobą, zainteresowanie sprawami wewnętrznymi kraju samego Marszałka po 1930 r.

Warto pamiętać, iż Józef Piłsudski jako Naczelnny Wódz wznowił Uniwersytet Wileński, a 27 maja 1920 r. powołując do nowego życia Liceum Krze-

⁴⁵ Według danych cytowanych przez R. Łuczaka, op. cit., s. 312–313, w roku 1930/1931 ćwiczyło ok. 50 tys. kobiet. Patrz także J. Kęsik, op. cit., s. 90–92.

⁴⁶ Przez wiele lat nawiązywano do ideałów wychowawczych pozostawionych współpracownikom przez Marszałka. Por. np. *Marszałek Józef Piłsudski jako wychowawca. Przemówienie generała Wincentego Kowalskiego wygłoszone na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie na Akademii ku czci Pierwszego Marszałka w dniu 19 marca 1939*, Wilno 1939.

⁴⁷ Patrz m.in. opinie T. Zakrzewskiego, *Organizacja wyszkolenia narodu w walce orężnej*, „Bellona” 1926, t. XXIV, z. 3, s. 212 oraz J. Wiatr, *Przegląd miesięczny*, „Bellona” 1927, t. XXV, s. 241, a także „Ankieta” „Polski Zbrojnej” (1931 nr 163–207) oraz wydany w lipcu 1931 skrypt pt: *Przysposobienie wojskowe, jego rola, zadania i cele*.

mienieckie pisał: *Odrodzona Rzeczypospolita Polska szuka dróg własnych, by wychować nowe pokolenia dzielnych obywateli, które by Jej wielkość i chwałę szerzyć i utwalić zdołały. Chcąc drogi te odnaleźć, musi sięgać do tradycji wielkich przodków*⁴⁸. Oznaczało to, że czynną walkę z zaborcami należało zastąpić troską o obywateli, o dobro i rozwój kraju oraz jego bezpieczeństwo. Trafnie, jak się wydaje, zinterpretował intencje Marszałka współczesny mu i zaangażowany w omawiane procesy, minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego Sławomir Czerwiński stwierdzając, że w swoich treściach działania prezeń podejmowane na tym polu miały służyć przygotowaniu młodych pokoleń Polaków *do służby dla państwa, a nie do życia z państwa*⁴⁹. Uogólniając, zyski moralne prac WFIPW były znaczne. Jak po latach pisał I wiceminister spraw wojskowych gen. Kazimierz Fabrycy, *Armia Krajowa w dużej mierze rozrosła się na pracy wojska i przysposobienia wojskowego*⁵⁰.

SUMMARY

Marshall *Józef Piłsudski* clearly understood the need for adequate physical education and military training among youth, military servicemen, reservists and aid services from the very first weeks following his ascent to power in 1926. He put a great emphasis on the moral aspect of physical fitness, and specifically the idea of cooperation. The effort to achieve this goal should rest on schools, the army and the institutions controlled by the state, while all the activities of a more auxiliary nature were to be entrusted to local governments, social organisations and sports associations. In his view, such solutions were to strengthen younger generations and thus build a society that was modern, physically fit and ready to sacrifice for their country. Such a society was also supposed to play a supporting role for the military forces.

⁴⁸ J. Piłsudski, *Pisma zbiorowe*, t. V, Warszawa 1937, s. 159–160.

⁴⁹ S. Czerwiński, *O nowy ideał wychowawczy*, Warszawa 1934, s. 67–80.

⁵⁰ Relacja uzupełniająca do J. Ulrycha, *Wychowanie fizyczne...*, z 6.11.1954 r., „Niepodległość”, t. VI, s. 218.